

Przemoc wobec ludzi starszych

Anna Fidelus

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

1. Wprowadzenie

Rozwój medycyny w krajach uprzemysłowionych, odpowiednia dieta, poprawa warunków sanitarnych życia oraz większa świadomość czynników pozwalających zachować zdrowie sprawiły, że dożycie sędziwego wieku stało się już faktem. Coraz dłuższe życie ludzkie jest zjawiskiem pozytywnym, świadczącym o rozwoju społecznym i o ogólnej poprawie warunków życia ludności. Wydłużanie się fazy starości w skali masowej powoduje jednocześnie zwiększanie się w ogólnej populacji – liczby ludności starszej. Światowa Organizacja Zdrowia przewiduje, że do 2025 r. liczba osób w wieku 60 lat i starszych wzrośnie ponad dwukrotnie. Z 542 milionów w 1995 r. do 1,2 miliarda w 2025¹. W kontekście tych danych należy zauważyć, że do 2050 r. jedna trzecia mieszkańców Europy będzie miała powyżej 60 lat². Starość staje się więc poważnym wyzwaniem medycznym, ekonomicznym, a także specyficzną kwestią społeczną.

Kwestia społeczna – to taka sytuacja, która charakteryzuje się niezaspokojeniem ważnych potrzeb znaczących liczebnie kategorii społecznych, a nawet większości społeczeństwa, co powoduje ich upośledzenie w stosunku do innych grup lub społeczeństw. Owa deprywacja ma zazwyczaj charakter kumulatywny i prowadzi do różnego rodzaju zakłóceń w funkcjonowaniu społeczeństwa³.

Wydłużające się życie ludzkie, zjawisko bez wątpienia pozytywne, przywołuje jednak pytanie o jakość życia w starości. Pomimo stopniowego ubytku sił, związanego z naturalnym starzeniem się, istnieje przecież możliwość dalszego życia aktywnego i niezależnego. Jest to bardzo ważne zarówno z punktu widzenia jednostki, rodziny, jak i społeczeństwa. Europejska Konwencja Praw Człowieka zakazuje jakiegokolwiek dyskryminacji przy korzystaniu z praw i wolności. Osoby starsze, niezależnie od stanu zdrowia i stopnia samodzielności, mają takie same prawa jak pozostałe grupy społeczeństwa. Godność człowieka nie zna wieku. Konstytucja RP w artykule 30 nadaje przyrodzonej i niezbywalnej godności rangę źródła praw podstawowych każdemu człowiekowi. W przestrzeni publicznej powstaje wiele dokumentów prezentujących prawa osób starszych. Wydawane są m.in. przez Radę Europy, Organizację Narodów Zjednoczonych i inne organizacje o charakterze międzynarodowym i krajowym. Znajduje się w nich wiele istotnych rekomendacji w zakresie aksjologicznych ram dla działań wobec osób starszych, prezentujących

¹ WHO, <http://www.who.int./mediacentre/factsheets/fs357/en> (dostęp 10.01.2012).

² Population Database [online database]. New York, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2010, http://esa.un.org/undp/wpp/unpp/panel_population.htm (dostęp 10.01.2012).

³ B. Szatur-Jaworska, *Společna kwestia ludzi starszych*, w: *Společne kwestie starości*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 1991, s. 9.

ich prawa czy rekomendacje w zakresie wsparcia. Cennym przykładem może być Rezolucja nr 46/91 Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, która uwzględnia Zasady Działania na Rzecz Osób Starszych. Określono w niej zalecenia, przyporządkowane do pięciu podstawowych zasad: niezależności, uczestnictwa, godności, opieki i samorealizacji. Do każdej zasady przyporządkowano określone zalecenia. W kontekście zasady niezależności ustalono następujące zalecenia:

1. Osoby starsze powinny mieć wystarczający dostęp do pożywienia, wody, mieszkania, ubrania oraz do opieki zdrowotnej, dzięki własnym dochodom, wsparciu rodziny i społeczności oraz samopomocy.
2. Osoby starsze powinny mieć możliwość pracy lub dostęp do innych źródeł dochodów.
3. Osoby starsze powinny mieć możliwość udziału w decyzjach określających, kiedy i w jakim rytmie wycofują się z aktywnego życia.
4. Osoby starsze powinny mieć dostęp do odpowiednich programów edukacyjnych.
5. Osoby starsze powinny mieć prawo do mieszkania w środowisku dostosowanym do ich osobistych preferencji i zmieniających się możliwości.
6. Osoby starsze powinny pozostawać w swoich mieszkaniach tak długo, jak jest to możliwe.

W kontekście zasady uczestnictwa ustalono następujące zalecenia:

7. Osoby starsze powinny być zintegrowane ze społeczeństwem, aktywnie uczestniczyć w formułowaniu i realizacji programów mających bezpośredni wpływ na ich warunki życia, a także powinny dzielić się swoją wiedzą i doświadczeniem z młodszymi pokoleniami.
8. Osoby starsze powinny mieć możliwość poszukiwania i wpływu na świadczenia na rzecz społeczności oraz możliwość pracy jako wolontariusze zgodnie z ich zainteresowaniami i możliwościami.
9. Osoby starsze powinny mieć możliwość zakładania ruchów lub stowarzyszeń osób starszych.

W kontekście zasady opieki ustalono następujące zalecenia:

10. Osoby starsze powinny korzystać z opieki i wsparcia rodzin oraz społeczności lokalnych, przy poszanowaniu wartości systemu wartości kulturowych każdego społeczeństwa.
11. Osoby starsze powinny mieć dostęp do opieki zdrowotnej, która pomaga utrzymać lub przywrócić optymalny poziom dobrostanu fizycznego, psychicznego i emocjonalnego oraz zapobiega lub opóźnia powstawanie stanów chorobowych.
12. Osoby starsze powinny mieć dostęp do usług społecznych i prawnych, dzięki którym możliwe jest podtrzymanie ich autonomii oraz korzystanie z opieki i wsparcia.

13. Osoby starsze powinny mieć dostęp do usług szpitalnych zapewniających opiekę, rehabilitację i stymulację psychologiczną w środowisku przyjaznym i dającym poczucie bezpieczeństwa.
14. Osoby starsze powinny korzystać z przysługujących im praw człowieka i podstawowych wolności, przebywając we własnych mieszkaniach, w instytucjach ochrony zdrowia lub w placówkach opiekuńczych; w szczególności powinno być respektowane ich prawo do godności, wolności wyznania, życia prywatnego, podejmowania decyzji w sprawie opieki nad sobą i jakości życia.

W kontekście zasady samorealizacji ustalono następujące zalecenia:

15. Osoby starsze powinny mieć warunki, by w pełni rozwijać swój potencjał.
16. Osoby starsze powinny mieć dostęp do edukacyjnych, kulturowych, duchowych i rekreacyjnych zasobów społeczeństwa.

W kontekście zasady zapewnienia godności ustalono następujące zalecenia:

17. Osoby starsze powinny mieć możliwość godnego i bezpiecznego życia, bez wyzysku oraz fizycznego i psychicznego przymusu.
18. Osoby starsze powinny być sprawiedliwie traktowane bez względu na wiek, płeć, rasę, pochodzenie etniczne, niepełnosprawność i inne cechy oraz powinny być doceniane niezależnie od ich wkładu w tworzenie ekonomicznych zasobów społeczeństwa⁴.

Przestrzeganie powyżej przytoczonych zasad i realizacja uwzględnionych zaleceń powinna być standardem w sytuacji każdej osoby starszej. W praktyce okazuje się, że respektowanie oczywistych praw nie jest łatwym zadaniem. Wymaga namysłu i rozwiązań pozwalających na godne życie. Tak więc starszemu pokoleniu należy się wsparcie, które umożliwi życie zgodnie z jego specyfiką potrzeb. Główne działania związane z realizacją potrzeb osób starszych związane są z odpowiednimi świadczeniami wspierającymi, przede wszystkim medycznymi i opiekuńczymi, w miejscu zamieszkania. Chodzi przede wszystkim o to, aby tej grupie stwarzać podstawy do możliwie jak najdłuższej, samodzielnej egzystencji w naturalnych warunkach domowych i rodzinnych. Zachowaniu samodzielności osób starszych sprzyjają działania rehabilitacyjne i terapeutyczne w samodzielnym zaspokajaniu potrzeb życiowych, jak również integracja seniorów z lokalną społecznością. Istotne jest, aby wsparcie udzielane seniorom miało z jednej strony charakter środowiskowy, z drugiej natomiast – wyróżniało się podejściem personalnym. W praktyce doświadczamy różnorodnych okoliczności, które niestety odbiegają od przywołanych

⁴ Rezolucja nr 46/91 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 16 grudnia 1991 r.; tłumaczenie B. Szatur-Jaworska w: *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Propozycja modelu oraz wyniki badania antydyskryminacyjnego. Synteza*, red. B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2017, s.15-16, *System wsparcia osób starszych. Synteza 2017.pdf* (brpo.gov.pl) (dostęp 10.12.2023).

wyżej wskazań. W opracowaniu Rzecznika Praw Obywatelskich pt. *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje. Raport komisji ekspertów ds. osób starszych na podsumowanie VII kadencji RPO*, pod redakcją merytoryczną prof. Barbary Szatur-Jaworskiej, prof. Barbary Rysz-Kowalczyk i Barbary Imiołczyk⁵ znajdujemy szereg wyzwań i rekomendacji dotyczących sytuacji osób starszych w Polsce. Obejmują one główne obszary mające wpływ na jakość życia osób starszych. Uwzględniają następujące kategorie: międzynarodowe standardy ochrony praw osób starszych, zabezpieczenie społeczne, pracę zawodową, nadużycia i przemoc, zdrowie i opiekę zdrowotną, przestrzeń publiczną, aktywność społeczną, edukacyjną, kulturalną, komunikację społeczną, przestrzeń wirtualną. Wszystkie wymienione obszary funkcjonowania osób starszych wymagają nieustannych, szczególnie istotnych analiz i rozwiązań pozwalających na godne życie. W niniejszym artykule zwrócono uwagę wyłącznie na jeden z obszarów, tj. przemoc wobec ludzi starszych.

2. Przemoc wobec ludzi starszych marginalizowaną kwestią społeczną

Ludzie starzy darzeni są największym szacunkiem w społeczeństwach nazywanych postfiguratywnymi, czyli kierującymi się w postępowaniu przede wszystkim tradycją, ale ten model społeczeństwa we współczesnym świecie zanika. Sprawia to szybkie tempo przemian w większości sfer życia, za którymi trudno nadążyć. Z tego powodu ludzie dojrzały przestają być partnerami dla ludzi młodych, nie wykorzystuje się ich wiedzy, doświadczenia. Sytuacja ludzi starszych w Polsce analizowana jest najczęściej w kontekście różnorodnych kwestii społecznych. Należą do nich m.in.:

- utrudnienia w dostępie do wszelkiego rodzaju usług, w tym usług pomocy społecznej,
- spadek pozycji społecznej w rodzinie i lokalnej społeczności,
- samotność,
- niedobór skutecznych instytucjonalnych form zabezpieczenia starości, zmuszających nierzadko do pracy ponad siły bądź funkcjonowania w skrajnym ubóstwie,
- wykluczenie cyfrowe,
- niedostatek materialny itp.

W tym kontekście istota polityki starości sprowadza się do stwarzania warunków sprzyjających jak najdłuższemu zachowaniu przez starego człowieka godności oraz poczucia sensu życia. Niestety, do wspomnianych, niejako już standardowych, kwestii społecznych odnoszących się do ludzi w wieku starszym dochodzi problem

⁵ B. Szatur-Jaworska, B. Rysz-Kowalczyk, B. Imiołczyk, *Sytuacja osób starszych w Polsce-wyzwania i rekomendacje. Raport komisji ekspertów ds. osób starszych na podsumowanie VII kadencji RPO*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2020, s.17, *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje* (brpo.gov.pl) (dostęp 10.12.2023).

nadużyć i przemocy wobec osób reprezentujących tę grupę wiekową. Co więcej, Światowa Organizacja Zdrowia w raporcie na temat przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych wskazuje, że w Regionie Europejskim WHO 8,5 tys. osób w wieku 60 lat i powyżej umiera każdego roku w wyniku zabójstwa, z czego 30% zbrodni popełnianych jest przez członków rodziny, a 1% zgonów jest następstwem zaniedbania⁶. M.S. Lachs i inni wprost wskazali, że to głównie zabójstwa i samobójstwa mogą być przyczyną gwałtownych zgonów wśród osób starszych⁷. Ludzie starsi są izolowani, czują się niepotrzebni, a nawet stosowane są wobec nich różne formy przemocy. Zjawisko to występuje zarówno w miejscu zamieszkania, jak również w placówkach opiekuńczych. W takiej sytuacji każdy starszy człowiek bardzo specyficznie, indywidualnie odczuwa konsekwencje odrzucenia. Niezależnie jednak od stosowanych wobec osób starszych form przemocy konsekwencje są bardzo dotkliwe i nieodwracalne. W społeczeństwie polskim dostrzegamy istotne zmiany dotyczące relacji z osobami starszymi. W obszarach zmian znajdują się różnorodne, nasilające się formy przemocy. W literaturze przedmiotu przemoc definiuje się najczęściej jako wszelkie zachowania brutalne wobec innej osoby, nieliczenie się z jej dobrem.

Przemocą są wszystkie nieprzypadkowe akty naruszające osobistą wolność jednostki, które przyczyniają się do fizycznej albo psychicznej szkody drugiego człowieka i które wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów międzyludzkich⁸.

Przemoc wobec osób starszych może być zdefiniowana jako pojedyncze lub powtarzające się działanie lub brak odpowiedniego działania, występujące w jakiegokolwiek relacji, w której oczekuje się zaufania, a która powoduje krzywdę bądź cierpienie osoby starszej. Może ona przybierać różne formy: przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej, finansowej, a także formę intencjonalnego lub nieintencjonalnego zaniedbania (definicja podana za The Toronto Declaration on the Prevention of Elder Abuse)⁹.

W środowisku rodzinnym problem przemocy, również wobec osób starszych, jest przeważnie tematem tabu. Zarówno ofiary, jak i obserwatorzy najczęściej nie zgłaszają problemu. Niektórzy wstydzą się swej bierności lub nie chcą niweczyć opinii o sprawcy z obawy przed utratą pozycji społecznej i zawodowej bądź ze strachu przed odwetem ze strony agresora, a tym samym ewentualnym nasileniem się aktów przemocy. Analiza danych na temat przypadków przemocy wobec ludzi starszych

⁶ Kinsella K., *Demographic dimensions of global aging*, J. Fam. Issues 2000, vol. 21, s. 541-558, <https://doi.org/10.1177/019251300021005002> (dostęp 10.12.2023).

⁷ Lachs M.S., Williams C.S., O'Brien S. i in. *The mortality of elder mistreatment*, JAMA 1998, No 280, s. 428-432, doi:10.1001/jama.280.5.428 (dostęp 10.12.2023).

⁸ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999.

⁹ Por. TorontoDeclarationV-eng (eapon.ca) (dostęp 12.12.2023).

pokazuje, że ta przemoc ma inne oblicze niż statystyczny przypadek ofiary przemocy w rodzinie.

Wobec ludzi starszych najczęściej stosowane są następujące formy przemocy¹⁰:

- przemoc ekonomiczna – odbieranie emerytur i rent, zmuszanie do zmiany testamentu lub jak najszybszego przepisania nieruchomości na zstępnych, asygnowania drobnych lub całkiem pokaźnych kwot na doraźną pomoc rodzinie wbrew oczywistym potrzebom osoby starszej;
- zaniedbywanie osób zależnych – niepodawanie niezbędnych leków (czasem wręcz niewykupywanie recept), ograniczanie pożywienia, zaniedbywanie czynności pielęgnacyjnych czy higienicznych, rezygnowanie z wizyt u lekarzy;
- ograniczanie wolności – zamykanie osoby starszej samotnie w domu, ograniczanie dostępu do kuchni, łazienki czy innych wspólnie zajmowanych pomieszczeń (np. pokój z telewizorem), przetrzymywanie w jednym pomieszczeniu, ograniczanie możliwości kontaktu z innymi członkami rodziny lub znajomymi (zakaz wychodzenia z domu, zakaz przyjmowania gości, zakaz korzystania z telefonu, internetu);
- odbieranie osobom starszym prawa do podejmowania własnych decyzji czy posiadania tajemnic;
- obrażanie i poniżanie osób starszych, stosowanie przemocy fizycznej¹¹ połączonej z przemocą psychiczną¹².

3. Sprawcy przemocy wobec ludzi starszych

Sprawcami przemocy są najczęściej dorosłe dzieci sprawujące opiekę nad osobami starszymi. Znaczący udział stanowią także kilkunastoletni wnukowie – zarówno chłopcy, jak i dziewczęta, którzy najczęściej przejawiają agresywne formy zachowania wobec dziadków. Bardzo często są to osoby uzależnione od substancji psychoaktywnych (także narkotyków) lub nadużywające alkoholu. Dostyc często są to osoby bezrobotne lub niemające stałego źródła dochodu, nierzadko zamieszkujące wspólnie z rodzicami nie z wyboru, ale z konieczności życiowej (rozwód, utrata mieszkania, inne niepowodzenia życiowe). Osoby te z różnych powodów są sfrustrowane i mają trudne relacje z otoczeniem. Dostyc często osobą krzywdzącą jest także partner osoby starszej – mogą się do tego przyczynić takie czynniki, jak: wiele lat nieudanego małżeństwa, które na starość całkiem się rozpadła, zmiany w stanie

¹⁰ Mahoney J. *Types of abuse*, Nurs.Clin.North Am 2011, vol. 46, s.385-390, <https://doi.org/10.1016/j.cnur.2011.08.005> (dostęp 12.12.2023).

¹¹ Vetere P.M., *Elder abuse: what are we missing?* Can. Fam. Physician 2011, No 57, s. 783-785, Elder abuse - PMC (nih.gov) (dostęp 12.12.2023).

¹² National Center of Elder Abuse: http://www.ncea.aoa.gov/Main_Site/FAQ/Basics/Types_Of_Abuse.aspx (dostęp 20.11.2011).

zdrowia spowodowane chorobami i zażywaniem leków, potęgowanie się zachowań agresywnych w związku z frustracją wynikającą z braku sukcesów w osiągnięciu innych celów życiowych (niezadowolenie ze statusu zawodowego, materialnego, towarzyskiego).

Statystycznie istotne okazują się również przypadki, w których osoba starsza cierpi na różnego rodzaju zaburzenia zdrowia, często związane ze starzeniem się, a opiekun nie radzi sobie z trudem nieustannej opieki i czujności, słabo rozumie źródło przykrych zachowań osoby starszej, nie ma wsparcia ani ze strony innych członków rodziny, ani żadnej instytucji pomocowej. Posuwa się więc do zachowań, których wcześniej nie akceptował, nie widzi jednak innych możliwości reakcji i zradzenia problemom¹³.

Obserwuje się niską wykrywalność przypadków maltretowania osób w podeszłym wieku, co sugerowałoby niewielką skalę omawianego problemu. Badania dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie, głównie wobec kobiet i dzieci, ujawniają jednak istnienie znacznego problemu przemocy wobec ludzi starszych. Skąd więc tak niska wykrywalność? Istnieje kilka wyjaśnień przyczyn niskiej wykrywalności maltretowania osób w podeszłym wieku:

- na przemoc najbardziej narażone są osoby słabsze o niższych zdolnościach do samoobrony. Ofiara może mieć opory przed podjęciem działań prawnych przeciwko krewnemu, obawiając się, że takie rozwiązanie okaże się gorsze od samego problemu i na przykład doprowadzi do umieszczenia ofiary przemocy w zakładzie opieki społecznej, wbrew jej woli;
- ofiary w podeszłym wieku mogą zaprzeczać istnieniu przemocy z obawy przed odwetem sprawcy nadużyć;
- osoby starsze wstydzą się i nie chcą donosić na swoich krzywdzicieli;
- doświadczenie przemocy ze strony osób bliskich wiąże się często z rozwojem poczucia winy u ofiary, które jest wynikiem przyjęcia odpowiedzialności za naganne zachowanie agresora. Dzieje się tak najczęściej w relacjach rodzicielskich, kiedy człowiek stary wyrzuca sobie, że nie potrafił wychować swojego dziecka, nauczyć go szacunku dla siebie;
- bardzo często zdarzają się sytuacje, w których ofiara przemocy wcześniej spotkała się z niezrozumieniem, niedowierzaniem lub wręcz lekceważeniem zgłaszanych informacji o stosowaniu wobec niej przemocy, nie chce więc kolejny raz przeżywać upokorzenia poprzez lekceważące, niedowierzające reakcje i wybiera milczenie;
- osoby starsze mieszkające w małych miejscowościach nie mają informacji na temat możliwości uzyskania pomocy;

¹³ Por. *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie*, wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2007, wyniki_badan_13.11.07 (mrips.gov.pl) (dostęp 12.12.2023).

- osoby starsze nie są samodzielne – często zamieszkują wspólnie z innymi, przez których są ubezwłasnowolnione, nie mogą skorzystać z pomocy innych osób czy np. z telefonu;
- osoby starsze nie wiedzą, gdzie mogą szukać pomocy, słabo znają swoje prawa, gorzej słyszą i kontakt z nimi, szczególnie telefoniczny, jest utrudniony.

Wszystkie te ograniczenia utrudniają zdiagnozowanie zjawiska przemocy wobec ludzi starszych. Ważną rolę do odegrania w tej kwestii mają lekarze pierwszego kontaktu, którzy najczęściej stykają się ze starszymi ludźmi. Niezmiernie ważne są współpraca i przepływ informacji pomiędzy różnymi organizacjami społecznymi zajmującymi się pomaganiem ofiarom przemocy domowej.

4. Przemoc wobec osób starszych w USA

Amerykańska organizacja Physicians for a Violence-Free Society podaje, że w latach 1986-1996 w USA nastąpił 150-procentowy wzrost odnotowanych przypadków przemocy domowej wobec osób starszych. W tym samym czasie populacja osób starszych wzrosła tylko o 10%¹⁴.

Ogólnokrajowe badania przeprowadzone w 1996 r. w USA pokazały, że:

- rocznie ponad 550 tys. osób w wieku 60 lub więcej lat doświadcza przemocy, zaniedbania lub samozaniedbania;
- specjaliści szacują, że prawie cztery razy więcej incydentów przemocy, zaniedbania lub samozaniedbania nie zostało zgłoszonych;
- ocenia się, że w 1996 r. około 1,1 mln osób starszych stało się ofiarami różnego typu przemocy domowej;
- osoby, które mają 80 lub więcej lat, były ofiarami przemocy bądź zaniedbania trzy razy częściej niż osoby z całej populacji ludzi starszych;
- w 90% przypadków stosowania przemocy wobec osób starszych sprawcami tych czynów byli członkowie rodziny. Dwie trzecie sprawców to dorosłe dzieci lub małżonkowie ofiary¹⁵.

Inne amerykańskie badania pokazują, że:

- kobiety stanowią 68,3% ofiar przemocy wśród osób starszych;
- zaniedbanie jest najbardziej typową formą przemocy wobec osób starszych (55%). Kolejne miejsca zajmują: przemoc fizyczna (14,6% przypadków), wykorzystywanie finansowe (12,3%), przemoc emocjonalna (7,7%), seksualna (0,3%);
- 64% wszystkich zgłoszeń dotyczących przemocy wobec osób starszych w 1996 r. zostało potwierdzonych w trakcie dochodzenia;

¹⁴ Por. <http://www.pvsorg/eldershtml> (dostęp 18.02.2018).

¹⁵ Por. Tamże.

- tylko część przypadków przemocy domowej wobec osób starszych jest zgłaszana odpowiednim władzom;
- w 47,3% potwierdzonych przypadków stosowania przemocy wobec osób starszych sprawcami były dorosłe dzieci, w 19,3% byli to małżonkowie, w 8,6% wnuczki, a w 8,8% inni krewni;
- w 1996 r. 22,5% wszystkich zgłoszeń przypadków przemocy domowej wobec osób starszych pochodziło od lekarzy oraz innych pracowników służby zdrowia, 15,1% od pracowników innych służb, 16,3% od członków rodziny, pozostałe zgłoszenia pochodziły od policji, przyjaciół, sąsiadów, duchownych, banków lub firm¹⁶.

5. Doświadczenia światowe w obszarze zapobiegania przemocy wobec ludzi starszych

Zapobieganie przemocy wobec osób starszych jest bardzo ważnym zagadnieniem w starzejącym się społeczeństwie, chociaż dopiero w ostatnich latach zjawisko to zaczęło być postrzegane jako ogólnoświatowy problem. W kwietniu 2002 r. w Madrycie wszystkie kraje ONZ przyjęły dokument pod nazwą *United Nation International Plan of Action*, w którym podkreśla się wagę zapobiegania temu problemowi i wskazuje, że ochrona osób starszych przed przemocą należy do uniwersalnych praw człowieka. Aby w pełni zrozumieć zjawisko przemocy wobec osób starszych, należy uwzględnić: kulturowy kontekst jego występowania, różnice związane z postrzeganiem ról damsko-męskich w danej społeczności oraz grupy starszych osób, które w szczególnie sposób narażone są na przemoc – np. osoby w bardzo podeszłym wieku, z funkcjonalnym upośledzeniem, kobiety czy osoby biedne. We wspomnianej powyżej deklaracji zwraca się uwagę na kilka istotnych zagadnień związanych ze zjawiskiem przemocy wobec osób starszych:

- brak reakcji w przypadku rozpoznania przemocy wobec osób starszych jest często spowodowany brakiem odpowiednich narzędzi prawnych;
- zapobieganie przemocy wobec osób starszych wymaga zaangażowania wielu środowisk społecznych;
- pracownicy służby zdrowia pierwszego kontaktu odgrywają zasadniczą rolę w reagowaniu na przemoc wobec osób starszych, choć, paradoksalnie, to oni często nie rozpoznają tych przypadków;
- edukacja i rozpowszechnianie informacji za pośrednictwem mediów mają istotne znaczenie w przeciwdziałaniu przemocy wobec osób starszych – dotyczy to edukacji zarówno profesjonalistów, jak i całego społeczeństwa (przełamywanie tabu i obalanie stereotypów na temat ludzi starszych);

¹⁶ Por. Madrid Plan of Action and its Implementation | Division for Inclusive Social Development (DISD) (un.org) (dostęp 12.12.2023).

- przemoc wobec osób starszych jest problemem powszechnym. Badania pokazują, że występuje ona zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się;
- sprawca przemocy jest najczęściej znany ofierze – najwięcej przypadków przemocy ma miejsce w środowisku rodzinnym. Często osoby starsze doświadczają przemocy także ze strony przedstawicieli służb, które są zobowiązane opiekować się nimi¹⁷.

6. Rekomendacje i praktyczne propozycje zapobiegania przemocy wśród seniorów

Zjawisko przemocy wobec osób starszych w Polsce i na świecie jest faktem i ma wielowymiarowy charakter. Niewątpliwie wskazane są systemowe rozwiązania pozwalające na ograniczenie tego zjawiska. W warunkach polskich z pewnością zasadne są rekomendacje opracowane przez autorki Raportu¹⁸, które postulują następujące działania:

- wprowadzenie kategorii wieku i opisanie potrzeb wsparcia w formularzu niebieskiej karty oraz adekwatnego do tych potrzeb wsparcia dla ofiar przemocy, w tym wsparcia psychologicznego;
- wprowadzenie monitorowania przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych poprzez uwzględnienie tej kwestii w ustawach o osobach starszych z dnia 11 września 2015 roku;
- wprowadzenie w statystykach sądowych podziału ze względu na wiek osoby poszkodowanej w sprawach o zaniedbanie i stosowanie przemocy z art. 207, 209, 210 k.k.;
- wprowadzenie efektywnych mechanizmów zgłaszania nadużyć i przemocy zarówno dla osób mieszkających we własnych domach, jak i dla osób przebywających w placówkach opiekuńczych;
- poszerzenie działań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie na osoby samotne, które mogą doświadczać przemocy ze strony innych osób;
- w ramach działań prewencyjnych włączenie symptomów zagrożenia przemocą i zaniedbaniem do stałego monitoringu sytuacji osób starszych na poziomie lokalnym i przygotowanie procedur interwencji umożliwiających osobom starszym wybór spośród różnych form wsparcia;
- włączenie do Polskiego Badania Przystępczości prowadzonego przez Policję ciemnej liczby przestępstw motywowanych uprzedzeniami, w tym uprzedzeniami ze względu na wiek i niepełnosprawność;

¹⁷ Por. Tamże.

¹⁸ Por. B. Szatur-Jaworska, B. Rysz-Kowalczyk, B. Imiołczyk, dz. cyt.

- nowelizację kodeksu karnego w celu objęcia ściganiem z urzędu przestępstw motywowanych uprzedzeniami, tj. przestępstw naruszenia nietykalności cielesnej, znieważenia, w tym publicznego, poszczególnej osoby, stosowania przemocy lub groźby bezprawnej z powodu wieku lub niepełnosprawności¹⁹.

Przedstawione postulaty są bardzo ważne. Bezspornie istnieje potrzeba podjęcia działań w kierunku ich realizacji, które są domeną odpowiednich instytucji zarówno na poziomie lokalnym, jak i ogólnopolskim. W tym kontekście należy jednak zauważyć, że w obszarze poruszanego tematu – profilaktyki przemocy wobec osób starszych – obok zmian systemowych, jednocześnie powinna być prowadzona edukacja środowiskowa, która jest procesem realizowanym: 1. w środowisku, 2. ze środowiskiem, 3. przez środowisko i 4. dla środowiska – z wykorzystaniem profesjonalnego zewnętrznego wsparcia. Celem edukacji środowiskowej jest rozpoznawanie, ocenianie oraz rozwijanie miejscowych zasobów społecznych i kulturowych, zaś drogą: kształtowanie poczucia tożsamości, zarówno lokalnej, jak i ogólnonarodowej oraz europejskiej. Zadania, obszary, formy oraz środki edukacji środowiskowej skupiają się na tym, co wspólne, co łączy ludzi, co umożliwia wzajemne zrozumienie oraz współdziałanie. Edukacja środowiskowa ma charakter obywatelski i odwołuje się w swych założeniach do praw człowieka, zasad demokracji, sprawiedliwości społecznej i poszanowania dla przyrody²⁰. Poprzez edukację środowiska, jako swoistą działalność podejmowaną wspólnie i z własnej inicjatywy przez podmioty wchodzące w skład środowiska, możliwe jest:

- poszerzanie poziomu wiedzy społeczności lokalnej z zakresu spraw dotyczących środowiska oraz procesu jego samorozwoju i modernizacji, wraz z kształtowaniem umiejętności niezbędnych w działaniach ukierunkowanych na rozwój, w tym kwestii dyskryminacji, integracji, inkluzji;
- rozwiązywanie wszystkich problemów występujących w danym środowisku lokalnym;
- optymalne zaspokajanie potrzeb zarówno dzieci i młodzieży, jak i osób dorosłych, w tym starszych;
- kształtowanie postaw odpowiedzialnych, prospołecznych i obywatelskich²¹.

Środowisko lokalne, jak w soczewce skupia kwestie lokalne i globalne, które się wzajemnie przenikają. Są one udziałem rodziny, szkoły i innych podmiotów środowiska lokalnego (różnego typu instytucje, organizacje, media). To lokalność przyczynia się do budowania tożsamości człowieka – niezależnie od wieku, jego

¹⁹ Tamże, s.17.

²⁰ W. Theiss, *Edukacja środowiskowa – wprowadzenie*, w: *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, red. W. Theiss, B. Skrzypczak, Warszawa 2006, s. 12-13.

²¹ Por. M. Winiarski, *Opieka, pomoc i wsparcie społeczne jako wymiary pracy socjalnej z dziećmi, młodzieżą i rodziną*, w: *Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą i rodziną*, red. M. Ruskowska, M. Winiarski, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014, s. 36.

poczucia bezpieczeństwa, zachowania indywidualności oraz humanizacji procesu globalizacji. Globalizacja sprzyja pozytywnym zmianom (między innymi integracji), rozwojowi społeczności, wspólnoty lokalnej, a także wzbogaceniu i uatrakcyjnieniu lokalnego środowiska życia i edukacji – rozszerzeniu jego funkcji edukacyjnej, wychowawczej, kulturalnej, socjalno-opiekuńczej. Tak więc budowanie dojrzałej, odpowiedzialnej wspólnoty w środowisku lokalnym jest podstawą tworzenia środowiska pozbawionego przemocy wobec osób starszych.

7. Podsumowanie

Spółceństwo należy uwrażliwiać na problemy ludzi starszych. Trzeba pamiętać, że seniorzy wymagają nie tylko szacunku, lecz także zwiększonej uwagi oraz troski. Mając na uwadze konieczność zapewnienia dobrej jakości życia wszystkim ludziom starszym, należy postulować, aby głównym założeniem wszelkich działań społecznych, podejmowanych na rzecz najstarszej grupy wiekowej, było stwierdzenie, że człowiek rozwija się przez całe życie. Dlatego też jako cel tych oddziaływań należy przyjąć wspieranie rozwoju osób starszych przy zachowaniu w jak najszerszym zakresie ich sprawności, aktywności i autonomii. Analizując sytuację związaną z przemocą wobec ludzi starszych, dostrzegamy konieczność przeprowadzania badań empirycznych i działań ukierunkowanych na diagnozowanie i rozwiązanie istniejących problemów wynikających ze społecznego funkcjonowania pokolenia seniorów. Zadanie to jest bardzo pilne, gdyż zmiany w strukturze demograficznej kraju, prognozy zmian społecznych i konsekwencji narastającej starości demograficznej warunkują konieczność zintensyfikowania działań kreujących wychowanie do starości, wypełnienia tej fazy życia satysfakcjonującymi treściami, poczucia integracji międzypokoleniowej oraz wspierania i organizowania inicjatyw samopomocowych i różnych form opieki nad człowiekiem starym.

Bibliografia

- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999.
- Szatur-Jaworska B., *Spółeczna kwestia ludzi starszych*, w: *Spółeczne kwestie starości*, red. Rysz-Kowalczyk B., Warszawa 1991.
- Theiss W., *Edukacja środowiskowa – wprowadzenie*, w: *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, red. W. Theiss, B. Skrzypczak, Warszawa 2006.
- Winiarski M., *Opieka, pomoc i wsparcie społeczne jako wymiary pracy socjalnej z dziećmi, młodzieżą i rodziną*, w: *Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą i rodziną*, red. Ruszkowska M., Winiarski M., Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.

Źródła internetowe

doi:10.1001/jama.280.5.428
Elder abuse – PMC (nih.gov)

<https://doi.org/10.1016/j.cnur.2011.08.005>

<https://doi.org/10.1177/019251300021005002>

http://esa.un.org/undp/wpp/unpp/panel_population.htm

http://www.ncea.aoa.gov/Main_Site/FAQ/Basics/Types_Of_Abuse.aspx

<http://www.pvsorg/eldershtml>

<http://www.who.int./mediacentre/factsheets/fs357/en>

Madrid Plan of Action and its Implementation | Division for Inclusive Social Development (DISD)
(un.org)

Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje (brpo.gov.pl) System wsparcia osób
starszych. Synteza 2017.pdf (brpo.gov.pl)

TorontoDeclarationV-eng (eapon.ca)

wyniki_badan_13.11.07 (mrips.gov.pl)